

A15. Spreekwoorden in het NOM

Spreekwoorden en Uitdrukkingen

versie 2, bijgewerkt door Anneke Bolder op 28-november 2013

Staphorst:

- Met de deur in huis vallen
Door de voordeur zonder aankondiging binnenkomen, de privacy wordt verstoord. In Staphorst staat de broodkast (de spinde) bij de voordeur waardoor een gangetje ontstaat zodat je niet direct in de woonkamer bent: je valt hier dus niet met de deur in huis.
- Kant en Klaar
- Alles aan kant hebben
Stoelen en klaptafel (flap aan de wand) werden na het eten tegen de muur (kant) gezet. Er werd geveegd en de ruimte kon weer voor andere bezigheden worden gebruikt.
- Door elkaar haspelen
Wartaal uitslaan. Een haspel is een werktuig om gesponnen vlas/ wol op of af te winden.
- Wie het dichtst bij het vuur zit, warmt zich het best
Gebruik maken van de voordeelsituatie.
- Stinkend rijk
Hoe meer vee hoe groter de mestvaalt. Mest (kostbaar) kon ook vermeld zijn in de boedel. Er was geen kunstmest om de akkers te bemesten.
- Rijke stinkerd
Rijke mensen lieten zich in de kerk begraven, ging stinken. Napoleon verbood dit behalve voor de adel. In 1900 algemeen verbod behalve voor de Koninklijke familie: mag gebalsemd bijgezet in de Grote Kerk in Delft.
- Van de hitte vallen de mussen van het dak
Bij langdurige hitte en droogte vallen de plakken MOS van het rieten dak, wegens dialect verbasterd en vaak wordt gedacht dat het 'mussen' betreft. Alhoewel dit taalkundig toch de mussen schijnen te zijn.
- Tot op de draad versleten
Als de spandraden onder het riet of stro van een dak zichtbaar worden: versleten riet.
- Brood op de plank
Goede kostwinning hebben.
Brood in voorraad is te zien op de hangende plank aan het plafond.
- Een blauwtje lopen
Uitleg in het NOM graag verteld, maar is wschl. mooie fantasie: niet geaccepteerd worden door de ouders van je vriendin middels het blauwe kopje waarin koffie/thee gepresenteerd werd.
(Rode kopje betekende acceptatie).
Ook wel het groeve-kopje genoemd omdat dit, of het grijze kopje meegenomen werd voor de koffietafel bij begrafenissen. Ook te zien in de praalhans
- (pronkkastje serviesgoed) in Giethoorn.
- Alleen de volgende verklaring staat in het woordenboek:
Door het meisje een schop tegen zijn schenen (blauw): afgewezen worden.

- Van de gaffel in de greep vallen- of: van de regen in de drup
Je schiet er niets mee op.
Gaffel is een 2-tandige vork voor stro of hooi en een greep 3- of 4-tandig voor mest.
- Hij is er een van de beddenplank
Het eerste kind na 9 maanden huwelijk.
- Hij zal een stevige pijp te roken krijgen Lelijke gevolgen ondervinden. Als de bruid voor haar man de bruidspijp met tabak te stevig stopte.
- De kantjes ervan aflopen
Lui, ongehoorzaam. Als straf liet je het kind langs de betegelde plinten van de kamer heen en weer lopen. Deze tegels beschermden de muren bij het dweilen.

Stolpboerderij:

- Steenrijk
Bakstenen muren zijn duurder dan lemen muren. Teken van welvaart.
- Onder de pannen zijn
Het voor elkaar hebben/getrouwd zijn. Teken van welvaart.
Dakpannen zijn duurder (duurzamer en veiliger) dan een dak van riet of stro.
- In het gareel lopen
Hetzelfde werk doen, ev. samen, zoals paarden voor een ploeg, wagen, koets in dezelfde tred/gang moeten lopen.
Gareel is een halsgordel voor het inspannen van het dier.
- Te veel hooi op je vork nemen
Te veel/zwaar werk willen doen.
Moet je uit hooien? (voordat het gaat regenen)
Haast hebben.
- Te hooi en te gras
Willekeurig. In de Middeleeuwen werd er 2x per jaar rechtsdag gehouden; willekeurige data in het voorjaar en in de nazomer.
- In Noord Holland wordt de voordeur gebruikt alleen met huwelijk en begrafenis: De dode in de kist met de voeten eerst, anders loopt zijn geest terug.
- De bruid wordt over de drempel gedragen, anders stapt ze op de geest van voorouders.
- De dode en de bruid
- Gaan de voordeur in en uit
- Kadoelen:
- - Het botert niet
- Het klikt niet; het karnen van de boter lukt niet.
- - Boter op je hoofd hebben
- Het is al bekend/besproken.
- - Boterbriefje

- officiële (trouw)akte. Met voldoende geld kon er boter gekocht worden voor de bruiloft. Of: toestemming om tijdens de vastentijd boter/vlees te eten, bv bij ziekte.
- - Met je neus in de boter vallen
- Het goede ogenblik treffen/ geluk hebben.
- - Boter bij de vis Meteen betalen.
- - Ze kan wel in de karn(ton) dansen Ze is broodmager.
- Vierhouten:
 - - Wie het breed heeft, laat het breed hangen
 - Hoe breder de strook kant aan de muts, hoe duurder, dus hoe rijker.
 - - Stoelgang
 - Ontlasting. Kleine kinderen zaten in de kakstoel met po erin.
 - - Op je gemak
 - Op de toiletstoel ('t gemak) zitten. Je "thuis" voelen.
 - Op je dooie gemak; de kakstoel in de dodencel zoals in kasteel Loevestein.
 - - Ergens een stokje voor steken
 - Verhindere: de deeldeuren vergrendelen met een stokje.
 - - Kaf van het koren scheiden
 - Het goede van het kwade scheiden. In de wanmolen het kaf (afval) d.m.v. luchttoevoer scheiden van het gedorste koren.
- Radmakerij:
 - - De raddraaier
 - Aanvoerder van kwaad/opstand. In de radmakerij of touwslagerij het rad draaien, was vervelend werk en werd gedaan door iemand die nergens voor deugde.
 - - Krakende wagens lopen het langst Zwakke mensen leven soms lang.
 - - Het vijfde rad aan de wagen zijn
 - Overtollig of hinderlijk zijn.
 - - Iemand een rad voor de ogen draaien
 - Daar word je duizelig van en daarmee kun je iemand bedriegen, misleiden.
 - - Het wiel opnieuw uitvinden
- Rondleiderseompendium versie 2017
- 183
- Er werd altijd een extra 7-de deel (boog) van het wiel(rad) gemaakt. In geval een nieuw
- wiel gemaakt moest worden, had men al de maat in voorraad. Dus niet opnieuw.
- Ros oliemolen:
- Oogkleppen op hebben

- Het paard liep met oogkleppen om minder van de omgeving te schrikken.
- De kolder in de kop hebben
- Gekke dingen doen. De koldergang is de rondgang van het paard in de rosmolen. Als het paard
- te lang rondloopt, wordt het gek.
- Een paardenmiddel
- Een zeer sterk werkend geneesmiddel.
- Iemand over het paard tillen
- Iemand te veel prijzen.
- Het paard achter de wagen spannen
- De zaak verkeerd aanpakken.
- Een gegeven paard niet in de bek kijken
- Aan het gebit zien kenners hoe oud een paard is. Niet kritisch zijn over een geschenk.
- De lamp hangt scheef
- armoede; de lamp olie is op. De pit (kousje) hangt nog net in de olie als de lamp scheef
- hangt.
- Op zwart zaad zitten
- Geen of te weinig geld hebben. Het minder goede, zwarte zaad werd als laatste
- tot olie geslagen. Ook vogels eten het zwarte zaad het laatst.
- Beltrum:
 - - Bakermat
- Iemands geboortegrond. De baby werd verzorgd door de baker zittend in een lange mand of op
- een mat die bij het vuur ligt.
- Bakermant
- Soms ook van metaal een soort open kastje waarin een vuurtest warmte geeft om de luiers te
- drogen, ook wel om op een verwarmd kussen de baby te verzorgen.
- Te heet gebakerd
- Opvliegend zijn. Als de gedroogde luiers van de bakermant door de baker te heet omgedaan
- worden
- Goed ingebakerd zijn
- De baby stevig met doeken omwinden tegen Engelse ziekte (kromgegroeide o-benen
- veroorzaakt door gebrek aan vitamine D). Ook wel: warm gekleed zijn.
- - In de luren leggen

- Luren = luiers: iemand als kind behandelen, voor de gek houden.
- - Bakerpraatjes
- Bakers kwamen overal, wisten zin en onzin (roddels) van iedereen. Op de deel staat vaak een wanmolen:
 - - Het kaf van het koren scheiden
 - Het goede (koren) van het kwade (kaf) scheiden. In de wanmolen werd het kaf (afval) d.m.v. luchttoevoer gescheiden van het zaad.
 - - Ergens een stokje voor steken
 - Iets beletten. Je kunt niet naar binnen als het stokje ervoor gestoken is. Aan de deeldeuren zit het "slot" waar een stokje doorgestoken wordt
- Vragender:
 - - 'n Aardig optrekje
- De gebinten (constructie) van een gebouw werden met touwen overeind getrokken.
 - - Bedisselen
 - De gebinten werden in de juiste vorm gemaakt met een dissel = timmermansbijl/beitel.
- Bijenhuis:
 - - Waar bijen zijn, is ook honing Waar veel mensen zijn, is wat te halen.
 - - Met honing vang je meer dan met azijn
- Rondleiderscompendiurn versie 2017
- 184
- Met vriendelijke woorden bereik je meer.
 - - Iemand honing om de mond smeren
- Iemand vleien.
 - - Hij is een bezige bij Zo druk als bijen zijn.
- Klapbrug:
 - - Over de brug komen
- (tol) betalen werd aan de overkant gedaan. Trakteren of tonen wat je kunt.
 - - Het kan niet door de beugel Het kan niet geduld worden. Bij de stadspoort of een brug moest een hond door een beugel (ijzeren ring) lopen. Als hij te groot was, werd hij beschouwd als lastdier en moest er tol voor betaald worden.
- Wasserij:
 - - De lakens uitdelen
- De supervisie hebben;
- de boerin droeg de sleutel van de linnenkast en bepaalde het gebruik van het linnen.
 - - Iemand mangelen
- Iemand onder druk zetten, dwingen. Mangelen is het persen van wasgoed.

- Smederij:
 - - Twee ijzers in het vuur hebben Beide kansen benutten.
 - - Het ijzer smeden als het heet is Een gunstige gelegenheid benutten.
 - - De spijker op de kop slaan
 - Met juistheid treffen, het juiste antwoord geven.
 - - Een spijker in je kop hebben
 - Bepaalde hoofdpijn na drinkgelag.
 - - Spijkers met koppen slaan
 - Doortastend zijn en geen halve maatregelen nemen.
- Papiermolen:
 - - De kluts kwijt zijn Kluts is "de slag", weten hoe het moet. De kluts kwijt; niet meer weten hoe de pulp in het schepraam uit te spreiden.
- Brouwerij:
 - - Vechten tegen de bierkaai
 - Het sjouwen met fusten bier was zwaar werk: deze sterke kerels werkten op de kade. Een gevecht tegen deze lui was bij voorbaat verloren.
- Krawinkel Kuiperij:
 - - Uit de band springen
 - Zich tuchteloos gedragen.
 - Van vaten (kuipen) die te vol waren, konden de banden breken zodat de inhoud verloren raakte.
 - Die banden omringen de duigen, de verticale gebogen planken.
 - - In duigen vallen
 - Mislukken. Het vat, de kuip valt uiteen.
- Schooltje Lee:
 - - 100 schoolmeesters, 99 gekken
 - De betweters zeggen maar wat, n.a.v. ongeschoolde schoolmeesters.
 - - Pechvogel
 - De leerkracht gooide een lappen vogel naar het kind dat gestraft ging worden.
 - - Onder de plak zitten
 - Met een houten platte lepel (plak) werd op de vlakke hand geslagen.
- Rondleiderscompendium versie 2017
- 185
 - - Met een schone lei beginnen
 - Het verleden heeft afgedaan, opnieuw beginnen.
 - - Op z'n elf-en-dertigst

- Langzaam. Kinderen konden vaak niet verder dan dertig tellen. Bij het weven van een patroon met 41 touwen duurde het lang, nl. eerst tot 30 daarna tot 11 tellen.
- Ook:
- In de 17-de eeuw sluiten de Zeven Wingewesten een verbond: De Staten Generaal.
- Voor besluitvorming door de Opperbevelhebber (Raad van State) in Den Haag moest de gehele achterban gevraagd worden. In Friesland zelfs in 11 steden en 30 dorpen! In die tijd een tijdrovend karwei.
- Marken:
 - - Het ondergeschoven kindje
- Onder de bedstee is nog slaappleats voor een kind, ook wel in een uitgeschoven lade.
- Scheepswerf:
 - - Spijkers op laag water zoeken
 - Onnodig op gebreken wijzen, pietluttig zijn. Bij eb zochten knechten verloren spijkers.
 - - Te hard van stapel lopen
 - Haastig zonder overleg te werk gaan. Op de helling ligt een stapel houten blokken
 - waarop het schip ligt voordat het te water gelaten wordt.
 - - Op stapel zetten
 - Iets beginnen zoals de bouw van een boot op de sloopshelling.
- Zeeuwse Kerkje:
 - - Hij is in de kerk geboren Telkens de deur open laten staan.
 - - De kogel is door de kerk
 - Na lang aarzelen is er een besluit genomen.
 - - Hij komt in kerk noch kroeg Hij blijft altijd thuis.
 - - 's Koster's koe mag op het kerkhof weiden
- Gebruik maken van je positie.
 - - Stinkend rijk
- Rijke mensen lieten zich in de kerk begraven. Zie Staphorst.
- Zeijen
 - - Dicht bij het vuur zitten
- Van de beste omstandigheden gebruik maken.
 - - Als een lopend vuurtje
- Een kat die zich te dicht bij het vuur warmt, vat vlam, schrikt en rent het gebouw door en
- veroorzaakt brand.
 - - Heet hangijzer

- Moeilijk geval/netelige zaak.
- Hangijzer waaraan de kookpot boven het vuur hangt.
- - Iets in de doofpot stoppen
- Geen ruchtbaarheid geven, niet meer over praten.
- Turf of kooltjes liet men in een pot uitdoven.
- - Iemand over de hekel halen
- Bekritisieren.
- De hekel is de kam waarover vlas of hennep gehaald wordt voor het spinnen.
- - Iets op touw zetten
- Organiseren/iets beginnen. De draden op het weefgetouw spannen.
- - Schering en inslag
- Het komt regelmatig voor. Scheringdraden op het weefgetouw waardoor de spoel heen en weer
- geslagen wordt.
- - Alles over één kam scheren Op dezelfde wijze benaderen/behandelen. Een weefgetouw heeft één kam waarover alle kettingdraden gespannen zijn.
- Rondleiderscompendium versie 2017
- 186
- Bakkerij
- - Het is voor de bakker Het is voor elkaar.
- - Ze bruin bakken
- Overdrijven. Het brood was te lang in de oven. - Ergens in doorkneed zijn
- Ergens goed in zijn, bedreven zijn.
- - Daar heeft de bakker zijn wijf door gejaagd
- Als er gaten in het brood zitten vanwege te sterke gisting.
- - Het vliegt als warme broodjes over de toonbank
- Het wordt gretig verkocht.
- - Dat is gesneden koek
- Het is zeer gemakkelijk.
- - Dat is oude koek
- Allang bekend nieuws.
- - Zoete broodjes bakken
- Iemand naar de mond praten. Lief en aardig doen om de ander goed te stemmen.
- Iets op je kerfstok hebben
- Iets misdreven hebben en nog niet bestraft.
- Kerfstok is de lat waarop schulden aangeduid (ingekeerd) werden.

- Aan de strijkstok blijven hangen
- Bij het gladstrijken van de maat (bv. meel) werd de stok vochtig gemaakt zodat er meel aan
- bleef plakken ten nadele van de klant.
- Koekje van eigen deeg
- Gevolgen ondervinden van hetgeen men zelf veroorzaakt heeft.
- Men kneedde zelf het deeg en bracht het naar de bakker.
- Molens
 - - Wie het eerst komt, het eerst maalt
- In de rij 's morgens of na windstille wachten op je beurt om het graan te laten malen.
 - - Koren op je molen hebben
- Molenaar werd betaald met graan dat hij maalde. Hij heeft klandizie, het zit hem mee.
 - - Dat is koren op zijn molen
- Dat is in zijn voordeel/belang.
- Voor niets werken.
- Tijdens het beleg van Leiden in 1574 liet men de molens in de stad loos draaien zodat de
 - Spanjaarden (vijand) dachten dat er nog meel/voedsel in de stad was.
 - - Alle molens vangen wind
- Iedereen heeft winst.
 - - De molen is door de vang De zaak is niet meer te redden. De vang is de rem van de molen. Wieken kunnen niet meer afgeremd worden.
 - - In de nesten zitten/raken
- Zich in moeilijkheden bevinden. Kruien: de wieken op de windrichting zetten.
- In het kruiwerk bouwen vogels soms nesten zodat er dan niet meer gekruid kan worden.
 - - Iets in de gaten hebben
- De molenaar kijkt door de gaten in de houten wanden van (onze standaard)molen om het weer
 - te controleren.
 - - Met molentjes lopen
- Niet goed bij je hoofd zijn.
 - - Hij vecht tegen windmolens
- Tegen een vijand strijden die niet bestaat. Je krachten verspillen zoals Don Quichot die windmolens aanzag voor gevaarlijke reuzen.
 - - Een klap van de molen hebben gehad
- Door de slag van de wiek je verstand verloren hebben.

- Koeien / Melk
- - Een melkkoe hebben
- Iemand die jou geregeld aan geld helpt.
- - Niet veel in de melk te brokkelen hebben
- Rondleiderseompendium versie 2017
- 187
- Niets te zeggen hebben, niets bezitten.
- Niet genoeg om stevige pap te maken.
- Niet weten hoe een koe een haas vangt
- Geluk hebben als het onmogelijk lijkt.
- Ouwe koeien uit de sloot halen
- Over zaken beginnen die allang zijn afgedaan.
- Over koetjes en kalfjes praten
- Alledaagse (onbeduidende) onderwerpen bespreken zoals de boer over zijn vee.
- De koe bij de horens vatten
- Iets moeilijks op de juiste manier flink aanpakken.
- De room is van de melk
- De beste tijd van verdienen is voorbij.
- Een koe met gouden horens beloven
- Iets beloven waar nooit iets van komt.
- Wie de koe koopt, heeft het kalf toe, OF Wie de koe koopt, mag het kalf houden
- Wie een weduwe trouwt, heeft voor haar kind te zorgen.
- Vinkenbaan
- - Een goede slag slaan
- Het slagnet zo bedienen dat er veel vogels gevangen worden.
- Duiventil
- - Onder iemands duiven schieten:
- Iemand benadelen. Schieten op duiven die behoren in andermans duifhuis die dit in leen heeft; daarop mocht niet geschoten worden maar werd wel stiekem gedaan.

Roridleiderscompendium versie 2017